

**Петренко Л. О.**

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

**МОВНА ГРА ЯК ЗАСІБ УТІЛЕННЯ ОБРАЗІВ ЧАСУ ТА ПРОСТОРУ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ**

*У статті розглянуто мовну гру як засіб репрезентації часу та простору в українській поезії початку ХХІ століття. З'ясовано, що означений період характеризується співіснуванням різних літературних напрямів: модернізму, постмодернізму тощо. Визначено, що сучасним художнім текстам властиві експерименти над змістом і формою, виявом яких є мовна гра. З'ясовано, що вона представлена на різних мовних рівнях – лексичному, фонетичному, графічному. Часто у творенні мовної гри беруть участь інтертекстуальні номінації.*

**Ключові слова:** стилістика, мовна виразність, постмодернізм, мовна гра, інтертекстуальність.

**Постановка проблеми.** Література початку ХХІ століття в стильовому плані є неоднорідною, що відображається в мові поезії. Традиційно вважається, що сучасний літературний процес здебільшого відповідає дискурсу постмодернізму [6]. Серед його особливостей дослідники (Т. Гундорова, Т. Денисова, О. Маленко, О. Переяслова) називають плюралізм; відмову від канонів та авторитетів; невизначеність; відсутність естетичних критеріїв замкнутості й жорсткості; фрагментарність; поліваріантність тлумачення; іронію; вияв ігрового характеру мистецтва; епатажність; плагіат і цитування; змішання високої та низької культур тощо.

Варто зазначити, що поетичний доробок багатьох сучасних авторів ще не досліджений. Стильову належність творів кожного з митців не можна кваліфікувати однозначно. Так, поезію П. Вольвача та С. Осоки часто зараховують до модернізму, творчість К. Мордатенка Л. Вилка вважає виявом неobaroko [1] тощо. Поєднання різних стильових напрямів у поезії початку ХХІ століття зумовлює різноманіття засобів мовної виразності, які сьогодні досліджені мало. Це зумовлює актуальність запропонованої статті.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Поетичну мову досліджують на матеріалі різних мов та дискурсів. Зокрема, семантико-стилістичні доміанти мови української поезії кінця ХХ – початку ХХІ століття розглядає Р. Ріжко. Дослідниця відзначає антропологічну зорієнтованість сучасної лінгвістичної науки. Окремим аспектам поетичного мовлення приділяють увагу А. Бондаренко, О. Заболотська, В. Калашник, Ю. Калаш-

ник, Л. Лисиченко, О. Маленко, Ю. Починок, О. Пухонська та ін.

**Постановка завдання.** Література початку ХХІ століття відрізняється різноманіттям засобів і прийомів мовної виразності, що зосереджуються як на внутрішній, так і на зовнішній формах слова. Отже, мета статті – виявити специфіку втілення категорій часу та простору в контексті мовної гри в поетичних текстах означеного періоду. Матеріалом дослідження послуговувалася мова поезії С. Жадана, Ю. Іздрика, М. Кіяновської, П. Коробчука, В. Литвак, О. Ляснюк, С. Осоки, С. Татчина, І. Шувалової, Е. Форманюк, Г. Яновської.

**Виклад основного матеріалу.** Важливою ознакою новітньої поезії є мовна гра, яка, на думку Т. Космеди, пов'язана з поняттям експресивності як зображально-виразовою якістю мови. З кінця ХХ століття мовну гру розглядали в межах лексичного мовного рівня як каламбур. У сучасній лінгвістиці мовну гру слушно розуміють ширше – як «різні прояви нестандартного, творчого, ігрового використання мовних засобів» [4, с. 138]. Відхилення від традиційного використання сприяє появі певного естетичного впливу. Постмодерна поезія зорієнтована на створення комічного ефекту, оснований на усвідомленні принципів різноманітності. На його важливій ролі наголошують І. Гаврилюк, П. Дук, О. Кузьмич, А. Прилуцька, О. Шумейко. Лексичний і фразеологічний рівні мови, на думку О. Кузьмич, є найпродуктивнішими для лінгвістичного аналізу комічного [5, с. 47]. Показовим у цьому контексті є уривок: «Україно, давай утворимо як за *Мазени шведську сім'ю / заведемо трійцю*

карапузів: святого духа деда і прапорщика / це наші майбутні житало – Кий, Шрек і Хорив / на хрестинах не спіткнуться о дніпровські пороги» (П. Коробчук). Відсилання, використані в контексті, стосуються важливих історичних подій і постатей. Проте згадка про ключові моменти набуває саркастичного відтінку і тлумачиться дво-яко: шведська сім'я як сім'я з трьох осіб і війна часів Івана Мазепи, у яку було втягнуто три сторони. Образ Трійці як великого релігійного свята десакаралізується. В авторському переосмисленні це «ієрархія» військовозобов'язаних. Часова шкала спрямована навпаки: постаті засновників Києва названі майбутніми й також зображені саркастично. Для їх утілення автор залучає пароніми Шек – Шрек, що створює паралель між минулим і сучасним. Відзначимо, що для текстів означеного періоду характерне використання занижених шарів лексики (зокрема жаргонізмів), що є одним із провідних засобів творення образності в наведеному уривку, – *дед, дух, житало* тощо.

Для української поезії початку ХХІ століття характерні експерименти із залученням іншомовних слів і графічних знаків латинки як своєрідний вияв мовної гри. Показовою є запозичена лексика, використана в тексті зі збереженням особливостей написання, і передача іноземних слів кирилицею. Першу групу можна проілюструвати прикладом: «*Gasenwagen Осені / Їздить мертвим містом. / Ми виходим босими, / Місим жовте тісто*» (С. Татчин). У цьому контексті темпоральний слово-образ *осінь* має негативну оцінку, бо пов'язаний із завмиранням усього живого, смертю. Крім того, він експлікує семантику матеріальності. Так, слово *Gasenwagen* у перекладі з німецької означає «душогубка», що створює асоціацію з подіями першої половини ХХ століття. Автор використовує гру з великою літерою – темпоральна лексема онімізується. У контексті метафорично зображено зміни в природі й житті людини, пов'язані з настанням цієї пори. Символічне значення має епітет *жовтий*, що традиційно асоціюється зі смертю. Кирилицею передаються іншомовні лексеми, наприклад позначення пори року в контексті: «*І що ж я вдію – така невчасна / наче твій навиворіт світер / ... я біла холодна прекрасна / зустрічай свою Леді Вінтер*» (О. Ляснюк). Відзначимо, що персоніфікований темпоральний образ увиразнює онімізація.

Виявом мовної гри на графічному рівні, зокрема, є відмова від пунктуації та використання великої літери, що, як правило, засвідчує деонімізацію: «*а в селі суботові і далі скорбота / світ*

*застраг на п'ятниці – не видно суботи / дим заслав нам пагорби і дніпро і кручі / і сховав у пазусі ціле плем'я суче*» (Ю. Іздрик). Наведений контекст Ю. Іздрика ілюструє мовну гру на графічному та лексичному рівнях: *суботів – субота*. Деонімізована лексема *суботів* актуалізує екстралінгвальну інформацію, пов'язану з минулим українського народу. Спостерігаємо перегук із «Заповітом» Т. Шевченка, у якому Дніпро і кручі є символами України, вільної в перспективі. У Ю. Іздрика вони оповиті димом, що передає неможливість вільного розвитку. Автор іронічно називає народ *сучим плем'ям*.

Характерною ознакою поезії вказаного періоду є цитатність і лейтмотивність окремих образів чи тем. Важливу роль у створенні мовної гри на сучасному етапі розвитку відіграють інтертекстуальні номінації. Поняття *інтертекстуальність* позначає міжтекстові співвідношення літературних творів. Її сутність полягає у відтворенні конкретних явищ інших творів через цитування, алюзії, ремінісценції, пародіювання або наслідування чужих стильових властивостей і норм [6, с. 309].

Термін *алюзія* в сучасній філологічній науці не має чіткого визначення. О. Заболотська вважає, що це імпліцитне явище, яке виражає зміст через асоціації з фактами або творами. Алюзія складається з денотата – об'єкта непрямого посилання, й репрезентанта, вербалізованого лексемами, які активізують асоціації. Об'єктами можуть бути денотати першого (прецеденті твори) та другого (імена, назви, факти, висловлювання із цих творів) порядку [3].

Найбільш поширені в поезії початку ХХІ століття міфологічні й біблійні алюзії. Ядром національної культури та носіями позачасових культурних смислів є тексти Святого Письма. Проте християнські уявлення про добро і зло здебільшого позбавлені сакральності, сприймаються як щось буденне й відображають суб'єктивні уявлення. Загалом же поєднання «високого» й «низького» є характерною ознакою сучасної поезії та відображає постмодерну естетику.

Оніми й топоніми втілюють алюзії до Біблії експліцитно, мотиви – імпліцитно, наприклад: «*Волохаті рослини, комахи вертають в міста. / Їм ламають хребти, з найсолодших висмоктують соки. / У тунелях, засвітнях, винарнях, пивницях глибоких / день прийшов одкровення – і суд одкровення настав*» (М. Кіяновська). М. Кіяновська отожднює настання весни в просторі міста з апокаліпсисом, тому образ весни наділений негативною оцінкою, що не відповідає традиційним уявленням.

Біблійні алюзії часто сприяють творенню іронічного ефекту: «*Ангелу важко не стати Люцифером / Єва торгує з прилавку бананами / грішнику манну небесну підсипали / якось рожеве не так уявляли ми*» (Е. Форманюк). Наведений уривок має значне смислове навантаження, пов'язане з мотивом гріха, утіленням через антитезу *Ангел – Люцифер*, несумісних із погляду християнської моралі понять *грішник* і *манна небесна*. Іронічне забарвлення має образ Єви, який десакралізується, бо поміщений у побутовий локус – біля прилавку з бананами.

Образи, запозичені зі Святого Письма, властиві поезії С. Жадана, зокрема збірці «Життя Марії». Час і простір тут пов'язані з людським життям і релігійними уявленнями: «*Літо лишило тобі високу пшеницю. / Літо минало, доки ти жила, ніби летіла. / Я знаю, для чого вони зберігали його плащаницю: / щоби завжди мати при собі обриси його тіла. / Я теж, якби міг, зберігав би твої простирадла...*» (С. Жадан). Темпоральний образ *літо* позначає відрізок астрономічного часу, пов'язаний із найбільшим розквітом природи, і біографічний час, що характеризується швидкоплинністю й незворотністю. Плащаниця – сакральний образ, що відображає історію спасіння людства, адже саме в неї було загорнуте тіло Христа. Семантика святості проектується на адресата ліричного повідомлення.

Традиційно використання біблійних алюзій пов'язане з репрезентацією вертикального простору: «*Далеко поза небом, поза тим, / де сива хвища, де солона осінь, / Марія стереже чийсь хрести, / і все чекає невідомих гостей / а ми йдемо, як венами туман — не світимось, не світим, не ярієм... / Тримає нас руками обома / над прірвою розхристана Марія*» (С. Осока). Образ неба позначає невидиму межу, пов'язану із сумом. Метафоричне значення епітетів виникає в нетрадиційному поєднанні з образами, які асоціюються зі старістю, негодою. Автор використовує прецедентне ім'я *Марія* як символ захисту, материнства.

На думку О. Гальчук, «греко-римський текст як варіант інтертексту світової літератури зберігає свій потенціал і привабливість для творців сучасного поетичного простору й [...] виконує художньо-естетичну, структурно-семантичну та світоглядну функції» [2, с. 9]. У поезії початку ХХІ століття часто використовуються алюзії до античної міфології, зокрема, для втілення часових і просторових образів: «*нас хрипло в тумані скликають павичі. / медесні діти лежать по трунах. / бог іде листям не обертаючись, / несе свою голову*

*золоторунну*» (І. Шувалова). За міфом, Медея страждала від нерозділеного кохання до Ясона, якому вона допомогла добути золоте руно, і стала вбивцею своїх дітей. Золоте руно у світовій культурній традиції є символом мети, якої неможливо досягнути. Крім того, *золотий* колір – візуальний атрибут осені. Отже, образ означеної пори, утілений імпліцитно, набуває негативного оцінного значення, бо пов'язаний зі смертю.

Рідше часові та просторові образи репрезентовано із залученням мотивів слов'янської міфології: «*Тебе не було і нема. Так все просто: / на носі – зима, на зимі – шапка снігу / над снігом – мости, а під самим під мостом / захеканий потяг стомився від бігу*» (В. Литвак). Відсутність адресата ліричного повідомлення асоціюється з наближенням зими як завмиранням почуттів і розкривається нанизуванням образів, що перегукується із зображенням смерті Коцея. Символ мосту, наявний у контексті, традиційно позначає перехід. У кінці уривка спостерігаємо більш сучасний образ (потяг), асоційований із ходом людського життя, що не спиняється й викликає втому. Значення проминальності посилено метафоричним епітетом *захеканий*.

Виразною рисою поезії початку ХХІ століття є використання трансформованих сталих висловів: «*Простір і кажан скоро зловить твого комара / й заспіває сестра не впізнати котра / і зачиниться ранок за ними*» (Г. Яновська). Приказка *придавити комара* означає заснути. Авторка своєрідно її переосмислює, залучаючи символічні образи. Так, лексема *ранок* у фрагменті позначає межу, що відділяє ліричного суб'єкта від ірреального простору ночі. Традиційно кажан асоціюється зі смертю, ніччю, страхом і пов'язаними з ними забобонами.

**Висновки і пропозиції.** Отже, поезія початку ХХІ століття відзначається творчими пошуками, що зумовлює співіснування різних літературних напрямів: модернізму, постмодернізму, необароко тощо. Показовим прийомом мовної виразності цього періоду є мовна гра, яка виявляється на різних рівнях – лексичному, графічному, фонетичному. Вона втілює риси, характерні для постмодернізму з його тяжінням до пошуків, експериментів над формою і змістом, відображає специфіку ідіостилу авторів. Особливістю втілення образів часу та простору в поетичних текстах означеного періоду є залучення інтертекстуальної інформації, джерелами якої є здебільшого міфологія, біблійні тексти, трансформовані сталі вислови, що набувають символічного значення.

Попри наявність численних досліджень невивченою або вивченою мало, що зумовлює вербалізації часу та простору в сучасній поезії, творчість окремих авторів залишається перспективи подальших досліджень у цьому напрямі.

#### Список літератури:

1. Вилка Л. Я. Необароковий та слов'яно-християнський простір лірики К. Мордатенка. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. Спільний українсько-румунський науковий журнал (АПСНІМ)*. 2017. № 4 (16). С. 10–13.
2. Гальчук О. В. Антична топіка в сучасній українській поезії. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. 2017. Вип. 76. С. 7–13.
3. Заболотська О. О. Алюзія в художніх текстах: лінгвокогнітивний аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»*: зб. наук праць / редкол.: В. П. Олексенко та ін. Херсон: ХДУ, 2011. Вип. 13. С. 143–150.
4. Космеда Т. Мовна гра у системі лінгвістичних термінів. *Культура слова*. 2011. Вип. 74. С. 137–141.
5. Кузьмич О. Я. Мовні засоби творення комічного в українській прозі кінця ХХ століття – початку ХХІ століття: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01. Луцьк, 2015. 217 с.
6. Переломова О. М. Авторська стилістика: навч. посіб. Суми: СумДУ, 2014. 108 с.
7. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ: ВЦ «Академія». 2007. 752 с.

#### Джерела ілюстративного матеріалу:

1. Горобчук Б.-О., Коробчук П., Коцарев О. Цілодобово!: Поезії. Київ: Факт, 2007. 280 с.
2. Жадан С. Життя Марії. Книга віршів і перекладів. Чернівці: Meridian Czernowitz; Книги – ХХІ, 2015. 184 с.
3. Іздрік Ю. Календар любові. Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. 432 с.
4. Кіяновська М. РОЕТУКА – UA Zone. URL: <http://poetyka.uazone.-net/kijanovska/> (дата звернення: 30.05.2019).
5. Літпошта: зб. молодої поезії і не тільки... / упоряд. М. Шунь, І. Павлюк, О. Жупанський. Київ: Вид-во Жупанського, 2009. 317 с.
6. Осока С. Poezia.org. URL: <http://poezia.org/ua/personnels/351> (дата звернення: 30.05.2019).
7. Татчин С. Поетичні майстерні. URL: <http://maysterni.com/user.php?-id=20&t=1&sf=1> (дата звернення: 30.05.2019).
8. Яновська Г. Діти циклону та інші чудеса. URL: <https://litcentr.-in.ua/publ/279-1-0-17382> (дата звернення: 30.05.2019).

### ЯЗЫКОВАЯ ИГРА КАК СРЕДСТВО ВОПЛОЩЕНИЯ ОБРАЗА ВРЕМЕНИ И ПРОСТРАНСТВА В УКРАИНСКОЙ ПОЭЗИИ НАЧАЛА ХХІ ВЕКА

*В статье рассмотрена языковая игра как средство репрезентации времени и пространства в украинской поэзии начала ХХІ века. Установлено, что указанный период характеризуется сосуществованием различных литературных направлений: модернизма, постмодернизма и др. Определено, что современным художественным текстам свойственны эксперименты над содержанием и формой, проявлением которых является языковая игра. Выяснено, что она представлена на разных языковых уровнях: лексическом, фонетическом, графическом. Часто в создании языковой игры участвуют интертекстуальные номинации.*

**Ключевые слова:** *стилистика, языковая выразительность, постмодернизм, языковая игра, интертекстуальность.*

### LANGUAGE GAME AS A MEANS OF IMPACT OF EARTH'S OF TIME AND SPACE IN THE UKRAINIAN POETRY OF THE BEGINNING OF THE 21st CENTURY

*The article deals with the language game as a means of representing time and space in Ukrainian poetry at the beginning of the 21st century. It was found out that the marked period is characterized by the coexistence of various literary trends: modernism, postmodernism, etc. It is determined that contemporary artistic texts are characterized by experiments on the content and form, the expression of which is a language game. It is found out that it is presented at different language levels: lexical, phonetic, graphic. Intertextual nominations are often involved in creating a language game.*

**Key words:** *stylistics, language expressiveness, postmodernism, language game, intertextuality.*